

Hug de Cardona

Col·lecció diplomàtica

(1407 – 1482)

Edició a cura de
Ferran Garcia-Oliver, Frederic Aparisi,
Noelia Rangel i Vicent Royo

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2009

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

© Els autors, 2009
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2009
*Disseny de la col·lecció: J.P.
Il·lustració de la coberta:*
Capitell del claustre del monestir de Santa Maria de l'Estany
(segles XII-XIII).
*Fotocomposició i maquetació: Impremta Palàcios
ISBN (vol. 1): 978-84-370-7531-0
ISBN (Obra completa): 978-84-370-7481-8
Dipòsit legal: V-2449-2009
Impressió: Impremta Palàcios, Sueca*

*E*studi introductori

La primera referència a un document redactat a instàncies d'Hug de Cardona, l'egregi Hug de Cardona, pren la forma prosaica d'una procuració. El 30 de juny de 1425, a Gandia, nomena procurador seu mossèn Francesc Martorell, el pare de Joanot Martorell, per a fer front *ad plura negotia* que personalment no pot atendre.¹ No deu ser el primer procurador a qui ha de recórrer, per descomptat. Hug de Cardona només compta amb 19 anys, però sobre els seus muscles recauen ja totes les responsabilitats d'un senyor, totes les obligacions d'un cavaller i totes les obsessions d'un home que ha deixat de ser un «jove», i que el mes anterior ha estat emancipat per Alfons el Magnànim a pregàries del seu pare, el comte de Cardona. El significat d'aquesta minuta aparentment irrisòria va més enllà del pur tràmit notarial, perquè condensa el que serà la vida d'Hug de Cardona, un continu nomenament de representants seus per a defensar-lo en els múltiples escenaris en què irromp la seua figura bel·ligerant i fogosa. Fa la impressió que la biografia d'aquest cavaller és com una partida d'escacs. En cada moviment Hug s'enfronta contra un adversari diferent. Els peons són precisament els procuradors i advocats, sovint hàbils especialistes de la jurisprudència i les argúcies legals. Però és ell qui en decideix l'estratègia. Es tracta d'una partida llarga, en la qual busca cansar, confondre, irritar més aviat l'adversari. A les acaballes de la vida ho ha perdut gairebé tot, enrocat en el seu orgull d'egregi cavaller no excessivament angoixat per un endeutament esfereïdor, però incapaç ja de resistir el xec i mat definitiu amb els peons miserables que li resten.

¶¹ Referència inclosa en la procuració al seu torn de Francesc Martorell a Ramon Borrell de Xaló del 19 de juliol de 1425 (doc. núm. 30).

L'ORDIT FAMILIAR

Hug és el fruit del matrimoni entre Joan Ramon Folc, fill del comte Hug de Cardona, i Joana, filla d'Alfons d'Aragó, altrament dit Alfons el Vell, comte de Ribagorça i Dénia, marquès de Villena i, a partir de 1399, duc de Gandia. El llinatge dels Cardona traspunta com un del més antics i prestigiosos de Catalunya, fins al punt que, anys a venir, Joan Ramon Folc serà conseller i almirall de l'armada d'Alfons el Magnànim. Però és per mitjà de l'avi matern, nét de Jaume II, que Hug emparenta amb la casa reial. Aquesta és la raó per la qual el seu nom sempre anirà precedit del títol flamant d'«egregi». El naixement del nen es produeix, doncs, en un dels cercles selectes de més poder, prestigi i patrimoni territorial de la Corona d'Aragó. L'aliança de les dues famílies ha estat, com no podia ser d'una altra manera, una unió concertada, llargament negociada pels dos caps respectius. Les decisions lliures dels joves, l'amor espontani i recíproc i més entre la gran aristocràcia, no van més enllà dels somnis de la literatura recreativa que circula per les corts nobiliàries. Els promesos són dos nadons quan els pares pacten l'enllaç, el 10 de juliol de 1377, que s'ajorna fins quinze anys després, tant «perquè lo dit matrimoni ne sponsals d'aquell no's poden de present fer per defalliment de edat dels dit Johan e Johana, lo qual Johan fon ... de dos anys e mig e la dita Johana... de dos anys e II meses», com per la complicació de reunir el dot, la suma exorbitant de 25.000 florins, amb el corresponent creix o donació del futur marit, i assegurar-los convenientment amb béns i possessions de les dues parts. Finalment, el 12 de maig de 1392, a Gandia, se celebra la boda «en faç de sancta mare Sgleya, e solemnitzat e per còpula carnal confirmat».²

Joana marxa cap a les terres dels Cardona. Als seus 17 anys se'n du l'enyor del palau de Gandia, l'efervescència d'una petita vila on es barregen en la plaça del mercat sense massa manies cristians, moros i jueus —o conversos de jueus des del juliol de 1391—, i un plec d'exhortacions del seu pare recollides en una *Lletra de càstig e bons nodriments*.³ Si les dones de les grans famílies es casen tan joves és per a fer possibles maternitats copioses i venturoses, però les de Joana no es produeixen o no reïxen amb la intermitència que es vol en les cases dels poderosos. Hug, «el segon nat legítim e natural»,⁴ només arriba al cap de catorze anys del casament dels pares, el 1406, per bé que després seu feliçment en naixeran tres més. Hug du el nom de l'avi; el primogènit, el del pare Joan, una germana, el de la mare Joana, mentre que Jaume, el darrer, és un nom que

¶² J. CASTILLO, *Alfons el Vell. Duc Reial de Gandia, de la Safor*, 1, València, Gregal Llibres, 1986, pp. Gandia, CEIC Alfons el Vell, 1999, pp. 132-134. 35-38. ¶⁴ Doc. núm. 3.

¶³ J. PELLICER i E. SOLIVARES, *Antologia d'escriptors*

pertany a la família que ha donat noms il·lustres, bisbes i magnats, i es remunta al mateix Jaume II. Hug, certament, és un nom poc usual entre la noblesa catalana. Però de vegades els magnats, homes i dones, donen solta a la imaginació i a noves modes patronímiques per singularitzar algun dels seus fills: «moltes altres persones són stades e n'i ha encara de present en los dits regnes e principat qui eren e són magnats e constituïts en grans e solempnes dignitats e stament qui's apellaven e's apellen per noms no axí usitats, vulgars o comuns, axí com són Lop, Huc, Sanxo, Dragó, Frederich, Gonçalbo e altres semblants noms».⁵ Sis anys abans, Pere Marc, procurador general del duc, havia batejat el seu darrer brot amb el nom d'Ausiàs.

El destí del petit Hug es decideix quan l'avi Alfons el reclama per a educar-lo sota la seua tutela. L'eixida dels cadells de la noblesa entra dins les pautes formatives habituals. Lluny del recer domèstic, en una llar estranya, s'ensinistren en les lletres, en les armes i en els valors propis de la classe a la qual pertanyen. Els qui en tornen, ho fan quan ja han franquejat les portes de l'adolescència, encara que no poden prendre decisions per si mateixos. No deuen mostrar gaire estima envers els progenitors, que se n'havien desdit de criar-los en una edat emotivament tendra i potser quan més necessitaven un pare i una mare. Inquiets, díscols, ardents, sovint irresponsables i disbauxats, ansiegen ser reconeguts definitivament per la societat dels adults, cosa que només els ho habilita el servei d'armes i, sobretot, el matrimoni amb una dona. Hug és dels qui si tornà a Cardona seria només per completar l'educació, perquè una raó ben poderosa el sol·licita a terres valencianes. Alfons el Vell li ha donat béns a mans plenes, és a dir, alqueries, castells, possessions, jurisdiccions, vassalls: un senyoriu.

El duc de Gandia és un pare malaurat. Amb el primogènit Alfons, dit el Jove, no s'ha entès mai. Les relacions entre ambdós són permanentment un infern. En el tram final de la vida del duc, el palau es mostra com un niu de conxorxes, tramades pels servidors, pels escuders, pel llenegadís i astut Joan de Luna, qui com a dispenser controla les finances senyoriales, per la seua mateixa dona Violant d'Arenós. La frustració del pare esdevé amor de l'avi. Abans de la crisi final, Alfons el Vell ja ha acollit no sols els brots legítims del seu fill Pere de Villena, Alfons, Enric i Elionor, sinó també l'il·legítim Galvany. Si la vinguda d'aquests quatre néts obeeix probablement a la mort de Pere el 1385 a la batalla d'Aljubarrota, la d'Hug deu respondre a l'anhel d'omplir el buit filial causat per les desavinences irremeiables amb Alfons el Jove i castigar el seu desafecte.

El pitjor càstig que li pot infringir no és altre que el d'amputar-li les possessions que confia heretar després de tants anys d'espera. El 23 de maig de 1407, Alfons el Vell fa donació al petit Hug dels llocs i alqueries del Real, Be-

¶ ⁵ Doc. núm 8.

nipexcar, Beniopa, Alcodar, Benicanena i l'Alqueria Nova, en l'horta de Gandia, Ondara, en el comtat de Dénia, Calassanç i Sanui, en el comtat de Ribargorça, a més de 6.000 lliures sobre el castell de Guadalest. I cinc mesos després, el 29 d'octubre, lliura a la seua filla Joana, la mare d'Hug, les valls de Gallinera i Ebo, encara que se'n reserva l'usdefruit en vida, i condicionada a la tramesa del seu nét: «que vós, dita dona Johana, filla nostra, farets ab acabament que don Hugo, nét nostre molt amat, fill comú al dit egregi don Johan e a vós, serà aduyt e menat a nostre poder e de la duquesa, nostra muller, mare vostra, on que siam, dins dos anys o abans, comptadors del XXIII dies de maig proppassat en avant, en lo qual dia nós fem certa donació e heretament al dit don Hugo, nét nostre, per estar e criar-se ab nosaltres, com de açò hajam sobiran desig e gran plaer».⁶

Alfons el Jove no renuncia al que considera legítimament seu, part fonamental de la seua herència. Aquest apunta cap un culpable de la decisió del seu pare: Joan Ramon Folc, interessat a afavorir el llinatge dels Cardona, i l'arriba a acusar d'haver subornat Joan de Luna, qui també signa en la donació del 29 d'octubre, amb 5.000 florins per tal d'intervenir prop del duc Vell a favor dels traspessos a Hug i Joana.⁷ L'encreuament de lletres de batalla testimonia tant la impotència d'Alfons el Jove, aferrat a la retòrica cavalleresca, com les maniobres hàbilment teixides per Joan Ramon Folc.⁸ El 25 d'agost de 1410 concerten una pau, que contempla el casament d'Hug amb una filla legítima d'Alfons el Jove o del seu primogènit, però ni la pau prospera ni Alfons té la descendència desitjada.⁹

Els pares no trameten Hug en el termini fixat dels dos anys. És massa menut per a tan llarg viatge. El duc se'n fa càrrec, en efecte, tant de «vostra edat pueril com per lo lonch camí» que separa Cardona de Gandia, cinc-cents quilòmetres pel cap baix. El 23 de maig de 1409, a pregàries del comte i la comtessa, consent un ajornament de dos anys. I encara n'atorga un altre de sis mesos, perquè la primavera de 1411 la pesta ha fet la seua aparició devastadora i la persona d'Hug, encara en «la tendrea e pueril edat», correria evident perill «en venir en tan lonch camí e passar per lochs plens de mortalitats, e axí mateix que aquesta nostra vila de Gandia e en les altres terres nostres d'aquest regne de gran temps ençà són stades e són de present grans epidèmies, pestilències [e] mortalitats».¹⁰

¶⁶ Quatre testimonis signen al peu de la donació feta en la casa de mossèn Vidal de Blanes, en la plaça dels Predicadors de València. Un d'ells és «lo noble n'Uget de Cardona». Tot i el diminutiu, aquest Huguet difícilment pot identificar-se amb el nét d'Alfons el Vell, un nadó encara i segurament a la vila de Cardona amb sa mare.

Doc. núm. 2. ¶⁷ *Ibidem*. ¶⁸ M. DE RIQUER (a cura de), *Lletres de Batalla, cartells de deseixements i capítols de passos d'armes*, vol. II, Barcelona, Barcelona, 1968. ¶⁹ Doc. núm. 3. ¶¹⁰ Les prorrogacions estan contingudes en un plet del 15 d'abril de 1426 (doc. núm. 40).

L'acte solemne de recepció d'Hug té lloc finalment el 30 de novembre de 1411 en la Cambra de Paraments del palau, davant d'una bona representació del seguici del duc «e altres en multitut copiosa allí ajustats». El cavaller Francesc de Vilanova, procurador de Joan Ramon Folc, li suplica, atès que el lliurament del petit s'ha acomplit dins el termini previst, «que absolvés e hagués per absolt e quiti lo dit egregi comte de Cardona dels dits sacrament e homenatge, penes pecuniàries e de les altres coses en les quals lo dit comte fos astret e obligat al dit senyor duch en la dita carta e promissió e obligació». Alfons el Vell així ho fa, tot reconeixent que havia rebut el petit Hug «ab gran plaer e molt bon voler dins lo temps en la dita carta d'obligació e promissió limitat e declarat», i pocs instants després, «en lo dit dia e hora, lo dit senyor duch féu cavaller» aquest nen de cinc anys.¹¹ Hug ingressa en la societat dels adults.

El duc, en les hores postremes de la vida, és un vell, amargat, malalt i gairebé cec. La vinguda del nét dona una mica d'alegria a aquella casa, però ja és massa tard. El 5 de març de 1412 Alfons el Vell mor i és soterrat a l'església de Santa Maria de Gandia. Uns mesos després, el 17 de juliol, el col·lector d'Alfons el Jove paga a mestre Gerard, sastre, 45 sous «per les robes que ha fetes a don Hugo de Cardona, nebot del dit senyor, e a son mestre».¹² Així, doncs, encara és a Gandia i sota la tutela d'un preceptor privat. De seguida que Alfons el Jove pren possessió del ducat, reprèn l'ofensiva contra els Cardona i fins al moment de la seua mort pledeja per tal de conservar la unitat del patrimoni trencada pel seu progenitor. Alfons el Magnànim, però, dóna suport al jove Hug, «al qual axí per ses virtuts e mèrits com encara per los grans e fructuosos serveys per lo noble e amat conseller e almirall de nostres mars lo comte de Cardona, pare seu, a nós en diverses maneres fets e prestats e que fer e prestar contínuament no cessa», i escriu el 5 de novembre de 1424 sengles recomanacions al governador i al batle del regne perquè el tracten «ab special prerogativa e favor, tan com rahó e justícia ho permeta», en el seu plet amb Alfons el Jove.¹³

La mort sobtada del duc canvia l'escenari i la trama de la discutida herència d'Alfons el Vell a favor d'Hug de Cardona. Ara és Alfons el Magnànim qui en vol traure partit, és a dir, compensacions econòmiques, mentre que el seu germà, Joan de Navarra, el nou duc de Gandia, reclama a Hug drets d'herència i les possessions del comtat de Ribagorça.¹⁴ En previsió del nou enfrontament als

¶¹¹ *Ibidem*. ¶¹² Doc. núm. 7. ¶¹³ Docs. núms. 9 i 10. ¶¹⁴ Joan, rei consort de Navarra, havia rebut la possessió del ducat el novembre de 1425, gairebé un any després de la mort d'Alfons el Jove. En realitat la donació estava prevista des de 1417, quan Alfons el Magnànim el va concedir al seu germà Joan, atesa la manca de successió

directa d'Alfons el Jove, i el senyoriu creat per Jaume II per al seu fill Pere devia revertir a la corona precisament en aquest supòsit. Ara bé, això no fou possible més que l'endemà del traspass d'Alfons el Jove. J. L. PASTOR, *Gandia en la baixa Edat Mitjana: la Vila i el Senyoriu dels Borja*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 1992, pp. 134-139.

tribunals i per donar més solidesa als drets d'Hug, el seu pare, des de Saragossa estant, decideix emancipar-lo el 23 de maig de 1425, en un cerimònia davant el rei, de manera que *emancipavit et a sacris sui patris nexibus manu et potestate propria liberavit penitus et eicit nobilem virum dominum Hugonem de Cardona, filium suum et egregie domne Iohanne, quondam prime uxore sue, in etatis sue anno decimonono constitutum, ibidem presentem, hec volentem et petentem.*¹⁵ Les energies desplegades per Hug a fi de retenir l'herència i consolidar el senyoriu s'aventuren enormes, tant com la suma que ha de pagar a l'un i a l'altre, no inferior als 200.000 sous, amb l'objectiu de vincular definitivament les terres i les jurisdiccions, sense les quals no hauria estat mai ningú. Però el capital lliurat és un terratrèmol financer que soscava el futur econòmic i fins patrimonial del plançó dels Cardona.

El casament amb Blanca de Navarra suposa una injecció monetària en uns moments d'ofec i de recursos limitats. La jove candidata, segurament menor de 20 anys,¹⁶ aporta un dot de 14.000 florins, és a dir, 154.000 sous, destinats íntegrament a pagar a Joan de Navarra i a adquirir els drets sobre les alqueries de l'horta de Gandia.¹⁷ Amb tot, als docs. núm. 52 i 155 el dot de Blanca s'avalua en 16.000 florins. La informació al nostre abast, però, no permet aclarir la raó d'aquesta confusió. Deuen haver estat complicades també les negociacions per a arribar a un acord, dirigides personalment per Joan Ramon Folc, el pare d'Hug. Blanca és filla de la infanta Joana de Navarra i neboda del rei Carles III i de Maria, la primera esposa d'Alfons el Jove. Es tracta, per tant, d'un matrimoni que millora fins i tot el del seus progenitors, en pujar un graó més i lligar-se directament a una família reial: Alfons el Vell era nét de rei, Joana, filla.

No és possible esbrinar el lloc on la jove parella fixa la seua residència. Alfons el Vell va emprendre tot un seguit de reformes en un casalot del Real. De fet, sovint es fa referència a aquest palau com la *domus* senyorial, on Hug signa multitud de documents, que ben aviat l'amplia amb la construcció annexa del trapig de sucre. Es tracta d'un edifici de grans dimensions i de murs grossos, amb l'aparença més aviat d'una casa forta. Ateny els 25,11 metres quadrats de façana i els 8 metres de profunditat, amb una superfície de 200 metres quadrats. Té dues plantes i una coberta de dues aigües; la inferior s'alça fins gairebé els 5 metres.¹⁸ Malgrat les millores resulta inversemblant la instal·lació de tota una filla d'infanta com Blanca de Navarra en una antiga alqueria poblada per musulmans. Probablement adquireixen una casa a València, i més després de la

¶¹⁵ Doc. núm. 11. ¶¹⁶ Menor de 20 anys perquè el 1429 reconeix tenir més de 16 anys però menys de 25 (doc. núm. 48). ¶¹⁷ Amb tot, als docs. núm. 52 i 155 el dot de Blanca s'avalua en 16.000 florins. La informació al nostre abast,

però, no permet aclarir la raó d'aquesta confusió. ¶¹⁸ J.A. GISBERT, «L'empremta d'un trapig del segle XV al Real de Gandia. Arqueologia del sucre al cor de la Safor», *Afers*, 32 (1999), pp. 33-60.

dissolució de la cort dels ducs a Gandia. A la capital del regne Blanca gaudiria de les companyies pròpies de la seua condició, de l'enrenou de la gran ciutat i del seu atapeït calendari festiu i religiós, mentre que Hug seguiria de prop les vicissituds de la política regional.

Però, significativament, el senyor de Beniopa i el Real manté el domicili a Cardona i es reivindica en conseqüència com a «català». No es tracta de cap sentiment particular de pertanyença, sinó d'una estratègia calculada d'ambigüitat de residència per eludir tributacions fiscals i ingerències dels tribunals de justícia del regne. És així com Jaume Vidal, el seu fidel procurador, protesta al lloctinent del governador en un plet contra mossèn Francesc Martorell, el qual li requereix a Hug de Cardona el salari i les despeses fetes com a procurador seu, que «no consentia en la dita demanda, ne coses en aquella contengudes, ne en la recepció de testimonis, ans dix que protestava de actes e enantaments nul·les, e açò per tal com son principal no sia habitador de aquest regne ne pot ésser tengut ací, com sia català e tinga sa habitació en Cardona e deu ésser-la convengut».¹⁹

Amb Blanca té tan sols un fill, si més no que sobreviu: Joan, que du un dels dos noms de l'avi i des de ben prompte lligat per Hug als destins de la casa i el senyoriu. La manca de més descendència es deu al fet de la mort sobtada de Blanca. No ha tingut temps ni per a confegir el testament. El seu traspàs, però, queda en el més complet dels silencis. Així passa amb la vida pública i privada de les dones, llevat de casos excepcionals.

D'on obté la segona esposa il·lustra les pràctiques matrimonials de la noblesa, marcades per una forta endogàmia, sembla que bastant accentuada entre els Cardona. Joana, la candidata escollida, pertany al llinatge. No podem ben bé fixar el grau de parentiu, però probablement era cosina d'Hug per part de sa mare Beatriu, i en conseqüència han necessitat preceptiva dispensa eclesiàstica per al casament, que obtenen el 4 de juliol de 1444. Però Joana, a més, era vídua i el seu primer marit havia estat un altre Cardona, Joan, i amb el qual havia tingut almenys un fill, amb el nom també del pare.²⁰ Joana, doncs, no ix del cercle del llinatge. Però en Joana, tant com la marca genealògica i noble pesa la marca burgesa, perquè el seu pare, el marit de Beatriu, és Jaume Sebastià, un ciutadà de València. Ara bé, la davallada de l'egregi nét d'Alfons el Vell, tant en el capital simbòlic com en el material a l'hora de concertar aquest segon matrimoni es materialitza en l'import del dot. Si el de Blanca, filla d'infanta, ateny els 154.000 sous, el de Joana, filla d'un ciutadà i un brot secundari dels

¶¹⁹ Per tant, considera que no estava «sotsmès a for e juridicció de vós, molt honorable mossèn lo lochtinent, ni de cort vostra», i encara exigeix la remissió de la causa «al jutge ordinari de la dita vila de Cardona» (doc. núm. 83). El 1454 el ma-

teix Hug, però, es reconeix com a *domiciliatus in regno de Valentia* (doc. núm. 249). ¶²⁰ Aquest Joan, que morí abans que sa mare, tingué al seu torn altres cinc fills, Jordi, Joan, Maria, Beatriu i Isabel.

Cardona, es queda en els 40.000. Amb tot, per la seua viduitat, Hug s'estalvia el creix, la meitat exacta del dot, tal com prescriuen els Furs.²¹ Amb tot, resulta estrany el lloc escollit per a la cerimònia: Benimasmut, una petita alqueria de Joana prop d'Ondara, que si bé comptaria amb una església o una capella, gairebé tots els habitants eren musulmans. Pocs oripells i fastuositats deuen ornar la missa celebrada per fra Antoni Sala, monjo de Sant Jeroni de Cotalba. Fa l'efecte que Hug de Cardona ha optat per la discreció. Fins i tot la manca de notari ajornarà la redacció del document que recull la cerimònia per l'Església fins al 13 de juny de 1449.²²

Joana sap amb qui es lliga, per descomptat. Ja no és una decisió que els seus progenitors fan per ella. Posseeix l'autonomia d'una vídua i la suficiència d'un dot propi. Tot i la procedència nobiliària de la família de la mare, s'ha foguejat en un món burgès, el dels censals, els negocis i les operacions bancàries. Hug necessita una dona i una companya amb habilitats per moure's en la xarxa enrevesada de l'especulació financera. Joana compleix aquest paper d'una manera formidable. Li presta diners al seu marit per a recuperar el trapig, controlat pels arrendadors del senyoriu, s'immisceix en la gestió de la factoria sucrera i en la direcció de la casa. Es fa solidària, doncs, de les dificultats del seu marit i, encara, li dona quatre fills més: Onofre, Beatriu, Maria i Joana.

Onofre és encara menor d'edat el 26 de novembre de 1454, perquè compta amb un tutor en la persona de Pere de Centelles.²³ En aquest dia, *amore paterno quem erga vos, nobilem et dilectum Onoffrium de Cardona, filium nostrum, gerimus vobis, eidem nobili et dilecto Onoffrio de Cardona, filio nostro legitimo et naturali*, li fa donació de tots de drets i accions que per diverses causes li pertanyen sobre els béns i drets d'Alfons el Vell, Alfons el Jove, i les valls d'Ebo i Gallinera. Tot plegat no es materialitza en res concret, però poden derivar en el futur drets i expectatives d'herència i successió. La transferència queda subjecta a quatre condicions: durant vida del seu pare, Onofre no podrà donar els béns, vendre'ls o alienar-los; si mai li manava, de paraula o per escrit, de donar o distribuir aquests béns, en propietat o en usdefruit, ho haurà d'acceptar, i finalment sempre li haurà de ser obedient: *sitis nobis obedientis in omnibus per nos vobis mandandis seu percipiendis, et non sitis ingratus nec ingratitude comittere valeatis seu valere possitis*.²⁴ La darrera de les condicions es refereix a la prohibició

¶ ²¹ El llinatge de Joana, però, es presta a confusió. Quatre anys després del matrimoni, el 30 d'agost de 1448, Joan Cornet es reconeix com a germà seu i des d'aleshores és sempre al seu costant exercint de procurador i vetlant pels seus interessos (docs. núms. 206 i 211). És probable, doncs, que els Sebastià hagen escollit el *cognomen*

Cornet per anomenar la família, una substitució que tampoc no és estranya entre la noblesa valenciana. ¶ ²² Doc. núm. 219. ¶ ²³ Els lligams amb els Centelles són estrets: el noble Ramon de Riusec, diu Hug de Cardona és «frare e cunyat nostre» (doc. núm. 76). ¶ ²⁴ Doc. núm. 260.

de signar cap matrimoni sense el seu consentiment. Per tant, el seu pare és qui deu decidir el casament d'Onofre amb Beatriu Bou, família de la petita noblesa de la ciutat de València.²⁵

És poc el que li dona perquè poc és el que pot donar. No sols perquè el gruix de les possessions les reserva per a Joan sinó perquè la situació patrimonial continua sent crítica, en uns anys en què Gandia desplega tota una ofensiva que l'obliga a mantenir llargs i costosos plets en la cort de la Governació amb resultats adversos. Per frenar les execucions dels censalistes, en mans dels quals està des de fa temps, Hug sol·licita al rei guiatges intermitents. El 1444 ja ni paga un sastre ni tampoc un notari, i es llança a practicar el cors amb una galera, que en principi ha armat per al servei de la corona, amb l'esperança d'aconseguir ingressos suplementaris.

A banda els fills, Joana li subministra suport financer i ajuda en el destret, però no pot aturar el desgavell financer. Tot són demandes i plets dels creditors censalistes. El 1462 la casa valenciana dels Cardona és al caire de l'abisme. Per defugir l'acció de la justícia, Hug viu temporalment a Ador. Finalment, el rei mana el segrest de les rendes del senyoriu i així procedir a un indispensable sanejament i pagar els censalistes. De sobte, quan tot està a punt de la «total ruïna e destrucció de la vostra casa», que el prevenen els notaris Miquel Dalmau i Joan Toda,²⁶ la vida d'Hug de Cardona entra dins un silenci impenetrable. El 17 d'octubre de 1462, des del Real, encara nomena Cilim Benxaem alamí de les seues terres, sis dies més tard estén una procuració a favor de Joana, la seua dona, i Joan Cornet, el mercader germà de Joana, i encara el 30 de novembre, del castell de Guadalest estant, carrega un censal junt amb el seu fill Joan i els síndics dels seus llocs i alqueries.²⁷ Després s'obre un buit entorn seu, mentre que Joana es veu amb la urgència el 7 d'agost de 1464 de demanar a Ramon Lletrà, notari de Xàtiva, la redacció de les seues voluntats. Deu ser una malaltia greu, perquè el 8 d'octubre ja ha mort i el notari publica el testament, en el qual nomena hereu dels seus béns Onofre i fa certes lleixes a les seues filles i els seues néts.²⁸ Hug és un vidu que no pledeja ni protesta, no parla ni escriu. S'aferra a un mutisme desconcertant.

El 9 de maig de 1469, però, de sobte reapareix a València. Negocia personalment els capítols matrimonials de la seua filla Maria amb Francesc de Bellvís, senyor de la baronia de Bèlgida, i a la qual assigna un dot de 3.500 florins per

¶²⁵ Veieu el document del 4 de setembre de 1473: APPV, protocol de Vicent Pedró, núm. 25.230. ¶²⁶ Doc. núm. 307. ¶²⁷ Doc. núms. 316, 318 i 319. ¶²⁸ Només coneixem una clàusula del testament (doc. núm. 323). Però per un document del 4 de setembre de 1473 sabem que

l'herència de Joana comprenia també l'alqueria de Sella, en terme de Dènia, i que en aquesta data Onofre procedeix a vendre-la a Francesc de Vilanova per 25.000 sous per tal de cobrar el llegat de 1.000 florins que li havia fet la mare (APPV, protocol de Vicent Pedró, núm. 25.230).

mitjà de censals, assegurats sobre les rendes d'Ondara.²⁹ El 17 d'agost, junt amb Onofre, reben la visita de dos notaris, Jaume Gisquerol i Joan Beneito, comissionats pel comte de Prades per fer-los saber el contingut d'una sentència arbitral seua que concedia el senyoriu a Joan, i «volent-los legir aquella, presents los testimonis damunt *de proximo* e davall scrits, respongueren que no la calia legir com ells la sabessen ja, e que la havien per lesta e publicada e que lohaven e aprovaven aquella de la primera línea fins a la darrera *inclusive*».³⁰ L'endemà d'aquesta sentència dolorosa, Hug torna al silenci. Fins almenys la darrerria de 1474 hi ha referències seues sense el preceptiu *quondam*, que autoritzaria a afirmar la seua defunció. Al vell Hug, doncs, també una greu malaltia, com ha passat amb Joana, la seua dona, l'ha hagut de fer retirar de la vida pública. Amb més de 60 anys, no deu ja ni poder-se alçar del llit, ni tan sols requerir a la seua vora un notari.³¹

Ha arribat l'hora de Joan de Cardona, que ha anat escalant posicions de prestigi a l'ombra del pare. L'agost de 1448 encara era menor de 20 d'anys i Hug és nomenat curador seu per poder carregar censals.³² De seguida que ateny la majoria se'l veu obrar pel seu compte. La seua ascendència li franqueja moltes portes. El 1457 entra al servei del príncep de Viana, el seu oncle Carles, com a camarleng.³³ Impetuós, com el seu pare, s'embranca cinc anys més tard en una guerra privada, amb el suport del seu cosí germà Jaume Cardona, contra Joan de Mompalau, senyor de Pedreguer, i Ramon Sifre, senyor de Benidoleig. Al Real, a Ondara i Benimasmut «se fan molts ajusts de gents d'armes, axí de peu com de cavall, e mals empeniments, e aquells serien e són scientment receptats e acollits, axí per los dits nobles don Hugo de Cardona e dona Johana, muller de aquell, e per los officials que en aquells dits lochs tenen». El procurador fiscal del rei els denuncia a tots perquè «ab los dits ajusts e empreses se sien fetes moltes coses de les quals se són seguits omeys e molts inconvenients, donants gran deservy a la magestat del dit senyor rey e turbació e dan al pacífich stament de la cosa pública del present regne, majorment com aquells il·lícitament guerregen entre si».³⁴

Certs indicis assenyalen, a més, diferències entre Hug i Joan. «E no us [volem] dir pus, sinó [que us] pregam que de les dites coses no conferescau ab lo dit don Johan, fill vostre, lo qual certament cela e celarà lo bé de la casa vostra» l'adverteixen els notaris Miquel Dalmau i Joan Toda, a propòsit de les

¶²⁹ Doc. núm. 336. ¶³⁰ Doc. núm. 339. ¶³¹ Pere Rovira, el notari que ha treballat fidelment per a ell dia a dia durant molt anys i en qui confiava plenament, moria cap a la meitat dels anys seixanta. ¶³² Doc. núm. 208. ¶³³ Camarleng, però

del seu adversari i duc de Gandia, l'infant Joan, n'havia estat també Hug de Cardona (doc. núm. 257). ¶³⁴ Docs. núms. 281 i 282. Les bandositats continuen almenys fins al 1466 (doc. núm. 324).

rendes provinents de les alqueries.³⁵ La sentència arbitral del comte de Prades suggereix una abrupta escissió familiar: d'una banda Joan, de l'altra Hug, Onofre i les altres germanes, Joana, Maria i Beatriu. Joan ansia posar-se al capdavant dels dominis, i a tal efecte el 3 de desembre de 1470 insta una demanda de successió a l'herència de sa mare Blanca, morta intestada.³⁶ Els contemporanis ràpidament oblidaran Hug de Cardona, un home i un cavaller, un personatge també, que traça els vaivens i el declivi de tants membres de la cavalleria valenciana. Són responsables, sens dubte, d'administracions nefastes, però els temps tampoc no els foren gaire propicis.

LA JURISDICCIO EN DUBTE

Territorialment el senyoriu d'Hug de Cardona és modest, però l'integren terres ben productives, en particular les de la comarca de la Safor, alqueries de demografia robusta. Per a millor gestionar-lo se serveix d'un procurador general, que durant molts anys és el donzell de Gandia Dalmau Castellaulí, un batle, que fa de lloctinent del procurador, un saig i corredor, un notari i escriptor, tots cristians, i un alamí musulmà, que és alhora col·lector de les rendes. Al Real es troba la residència senyorial, però és a Beniopa on s'alça la seu de la cort amb la presó, on ventila els assumptes civils i criminals que li permet la baixa jurisdicció, la major part dels quals, però, en ser qüestions de moro a moro, són sentenciades per l'alfaquí. A Confrides i Guadalest –bescanviats amb Joan de Navarra per les ribagorçanes Sanui i Calaçaç– i Ondara l'organigrama deu ser molt semblant.

El conjunt de rendes forma una teranyina difícil d'avaluar i precisar. Els drets sobre la terra constitueixen els fonaments sobre els quals descansa l'edifici econòmic. La major part els cobra en metàl·lic, repartits entre el secà i sobretot el regadiu. Però no són gens negligibles les particions de la canyamel, en les alqueries de la Safor, i de la pansa en les alqueries de la Marina.³⁷ D'altres ingressos provenen dels molins, els forns i les almàsseres, monopolis dominicals, i de les tendes i les carnisseries.³⁸ A tot açò cal afegir també la percepció d'una sèrie d'emoluments que afecten els moros vassalls d'Hug, com ara el besant, «per star e habitar» en les seues alqueries, taxes per l'aviram i la manufactura tèxtil

¶³⁵ Doc. núm. 307. ¶³⁶ Doc. núm. 350. ¶³⁷ A més, rep la tercera part del delme i la primícia dels sucres. En un principi, Hug de Cardona s'apropiava íntegrament el delme i la primícia de la canyamel, però arran de la demanda del

bisbe i el capítol de la catedral de València i una posterior sentència del 4 d'abril de 1438, només se'n quedarà un terç. Doc. núm. 151. ¶³⁸ L'arrendament d'un molí fariner en terme del Real li proporcionava 100 sous anuals. Doc. núm. 287.

domèstica, entre d'altres, i també alguns « presents que los vassalls dels dits lochs, viles e castells acostumen fer cascun any de pansa, mel, gallines, e menuderies semblants ». ³⁹ L'exercici de la jurisdicció civil i criminal sobre les seues possessions és possible que també proporcione a Hug algunes entrades molt variables arran de les multes imposades sobre els camperols que delinqueixen. Des de 1438 Hug té la facultat d'imposar cises durant cinc anys, gràcies a una concessió de corts a tots els membres del braç militar, privilegi que obté novament el 1446 durant un termini de vuit anys pel seu actiu paper en les corts de 1443-1446. ⁴⁰

És així com reuneix cada any quantitats que oscil·len entre els 20.000 i els 25.000 sous per les alqueries de l'horta de Gandia, gràcies al trapig; ⁴¹ uns 6.000 sous per la vall de Guadalest; entre 3.000 i 3.500 sous per Confrides, i entre 1.200-1.300 sous per Ondara, l'Alcúdia i Benimasmut. ⁴² Amb els 30.000 sous o més que ingressa, Hug de Cardona supera àmpliament les rendes d'Ausiàs Marc i pràcticament iguala les de la vila de Gandia. ⁴³

No és el senyor, però, qui les recapta directament a través dels seus oficials, sinó que les confia a arrendadors a canvi de sumes negociades i escripturades de forma escrupolosa pel notari. Generalment es tracta de mercaders, interessats en l'adquisició d'excel·lents productes agraris per a les seues operacions de curt i llarg radi. Per a la gestió del trapig al principi es decanta per la societat mercantil, però després d'una experiència farcida de renyines el cedeix també a arrendadors. Quan per comptes d'un arrendament global es desglossa per partides, llavors els mercaders de Gandia i fins i tot llauradors rics, moros i cristians, hi arriquen els seus capitals. En qualsevol cas, una altra ocasió d'enfrontaments, perquè Hug de Cardona es malfia tant dels socis com dels arrendadors i sovint s'immisceix en tasques de direcció que no li pertocuen. Si Paganino Rana, el fill del soci d'Hug en la companyia del trapig del Real, afirma que « la granditat e potència del dit molt noble don Ugo de Cardona se dupte ... de ésser-li feta

¶ ³⁹ Així, el 22 de juliol de 1462 Abraham Gazzell i la seua dona Sara, veïns de l'alqueria de Benimasmut, prop d'Ondara, lliuren a Joana de Cardona 190 sous i 8 diners per raó de « filaça, gallines, de censos e de préstec graciosament fet per star e habitar en lo dit loch. Doc. núm. 308.

¶ ⁴⁰ C. LÓPEZ, *Nobleza y poder político. El Reino de Valencia (1416-1446)*, PUV. València, 2005, p. 315. Vegeu també doc. núm. 193. ¶ ⁴¹ Entre 1414 i 1417, les alqueries de l'horta de Gandia suposaren 65.432 sous i 11 diners, és a dir, 16.358 sous anuals. Aquesta xifra apareix en l'examen del comptes fets per l'alamí de Beniopa al duc Alfons el Vell el 22 de setembre de 1419. AHN, *Osuna*, lligall 1.175-6, protocol de Joan Llorca.

¶ ⁴² El 1441 l'arrendament de les alqueries de

Gandia se situa en 23.000 sous (doc. núm. 162); el 1448, es queden en 21.000 sous (doc. núm. 218), mentre que el 1467 pugen a 24.000 sous. (doc. núm. 326). D'altra banda, els àrbitres del compromís signat entre Joan de Navarra i Hug de Cardona avaluen, el 1432, les rendes de la meitat del castell i la vall de Guadalest en 5.834 sous i mealla i les de Confrides en 3.284 sous i 8 diners (doc. núm. 73). El 30 de gener de 1462 Joana de Cardona arrenda l'Alcúdia, una altra possessió seua, i Ondara per 1.260 sous (doc. núm. 285). ¶ ⁴³ F. GARCIA-OLIVER, *En la vida d'Ausiàs March*, Barcelona, ed. 62, 1998, p. 190. El 1405-1406 la recaptació de Gandia ascendia a 29.611 sous i 11 diners (AHCG, AB 488).

alguna novitat, molèstia e inquietació en la teneó que'l dit pare seu havia del dit trapig»,⁴⁴ per part seua Hug no se'n refia gaire dels qui té a prop, en tenir «en casa sua e del trapig diverses persones de diverses lengües e condicions e no conexia aquelles si són leals ni si li faran menys del çucres e mells que són e restaran en la dita casa, que si dan o mal algú li faran».⁴⁵

Hug no pot deixar perdre ni un sou. Tots els diners que reuneix o espera reunir són imprescindibles per a unes necessitats que diàriament degueren ser ingents. Ha de pagar notaris i advocats, els oficials del senyoriu, els escuders, la colla dels servidors integrada per mossos i criades; ha de mantenir el palau del Real i sens dubte una casa a València, i sobretot ha de sostenir el ritme de vida que correspon a un cavaller: una taula sempre ben proveïda, un mobiliari i una decoració luxosa de l'interior domèstic, unes cavallerisses plenes, robes confeïdes amb les teles més cares,⁴⁶ i, per descomptat, l'adquisició d'armes.⁴⁷ En fi, ha de preveure els terminis de les pensions dels censals, els impostos a la vila de Gandia, les regulars caritats eclesiàstiques i les demandes intermitents del rei.

És veritat que Hug pren rendes als seus vassalls, les ordinàries i les extraordinàries en forma de censals, que fan més mal. Però també els defensa de les arbitrietats dels oficials de les viles veïnes, i un seguit d'accions que no deixen de tenir el seu cost. Les cises i les taxes que imposen Oliva i Gandia als vassalls del cavaller, les penyores que els prenen, tenen sempre la seua corresponent denúncia. Abraham Badai només troba en el seu senyor el suport i la defensa contra la sentència de mort dictada pel procurador general del duc de Gandia.⁴⁸

Les finances d'Hug de Cardona depenen absolutament, doncs, dels ingressos del senyoriu. Qualsevol erosió d'un dret, una renda o un privilegi, per menut o insignificant que siga, repercuteix de seguida en una salut econòmica permanentment anèmica. Per això aplica totes les energies de què és capaç a defensar les donacions de l'avi Alfons. Però se les ha d'heure amb dos poderosos adversaris, amb interessos divergents però que mancomunen les seues forces per a sotmetre'l: el duc Joan de Navarra i la vila de Gandia. L'un aspira a l'hegemonia jurisdiccional incontestable, l'altra a obligar-lo a pagar impostos i tributs per tenir radicades les seues possessions dins els seus termes generals.

Un 26 de febrer de 1427, els jurats, juntament amb el delegat del procurador del duc, es presenten a Benipeixcar, l'alqueria que és ben a prop de la vila. Els hi acompanya el notari Pere Belsa, que n'alça l'acta notarial. Hi són

¶⁴⁴ Doc. núm. 120. ¶⁴⁵ Doc. núm. 134. ¶⁴⁶ Com ara les quatre alnes i mitja de draps burells d'Anglaterra que comprà el juny de 1434 pe 198 sous. (doc. núm. 102) o les alnes de drap de setí que comprà el mes següent al mercader florentí Gerard Joan Filàs per altres 198 sous (doc. núm.

105). ¶⁴⁷ L'abril de 1434 pagà dotze llances de Xerès per 120 sous, i el 2 de març de l'any següent 44 sous per una sella, 110 per una cuirassa i d'altres 70 per a decorar-la amb diverses peces de plata (docs. núm. 97, 126 i 127, respectivament). ¶⁴⁸ Doc. núm. 204.

aquí per executar una sentència que ja fa més de cinquanta anys, el 1376, dictaminà el jurisperit Ramon Borrell, per la qual la meitat de les cases i terres de Benipeixcar quedaven sota la jurisdicció de Gandia. Mai no s'havia aplicat, mentre Alfons el Vell i Alfons el Jove senyorejaren el ducat. Però ara, els oficials de la vila, «haüt consell permanent dels advocats del senyor rey de Navarra»,⁴⁹ el nou titular del ducat, s'apressen a executar-la. No és un acte espontani. Abans ha tingut lloc almenys una reunió prèvia a València, en casa de misser Climent de Vilanova, amb la presència de «los quatre advocats del senyor rey de Navarra, e micer Gabriel de Riusech, advocat del egregi don Huguo de Cardona, e mossèn Ausiàs March, cavaller, habitador de la dita vila, e dos misagers de la dita vila de Gandia», els quals exhibeixen la sentència de 1376 que havien exhumat de l'arxiu. La reunió deu ser tensa, i només després de «moltes alteracions entre lo dit procurador del dit egregi don Huguo, qui present era, e los dits misagers de la dita vila, e, disputat lo cars per los dits advocats de cascuna de les dites parts, los dits advocats dixeren de paraula que la dita vila de feyt entràs en possessió de collir les dites inpossicions de la dita mytat de Benipexcar».⁵⁰ Ja en aquesta alqueria, els oficials de Gandia, «ab coratge e intenció de acceptar e haver la plenera e total possessió corporal e quasi dels alberchs, terres e possessions tengudes e stretes contribuir en les inpossicions de la dita vila», inventarien les cases una a una, incloses la mesquita i la carnisseria, de manera que la part «deçà la cèquia ves la vila tro al delà mezquita inclusive» queda dins la jurisdicció i contribució de Gandia.⁵¹ Indignats, segueixen les passes de la comitiva l'almí Fuceí Abdulcarim, els jurats i el batle Bartomeu Torrella, però la docilitat i el mutisme dels vassalls d'Hug desconcerten. Tampoc no hi és el senyor; significativament ha preferit absentar-s'hi, per evitar la humiliació dels burgesos, sempre arrogants i busca-raons. Tot d'una el jove cavaller de vint-i-un anys veu com li amputen el senyoriu, cases i famílies que paguen rendes. És la primera d'un seguit de derrotes que li infligiran al llarg de la seua vida, però aquesta serà la més sentida.

No ve de nou la contundència de Gandia, en la seua porfia de retallar les ales jurisdiccionals a l'atapeïda cavalleria que posseeix minúsculs senyorius dins els seus termes generals. Com arreu dels petits o grans nuclis urbans del país, els enfrontaments, esguitats a voltes de violència armada, contenen amb una llarga tradició i ha fet madurar la identitat col·lectiva, l'orgull cívic i la solidaritat comunitària enllà del filtre de les fortunes. Però ara Hug de Cardona passa a ser el principal adversari a batre, perquè les seues possessions –Beniopa, Benicane-

¶⁴⁹ Assenyala un dels nombrosos testimonis del plet per peites entre Gandia i Hug de Cardona (doc. núm. 133). ¶⁵⁰ Sabem de la celebració d'aquesta reunió gràcies al testimoni en el ma-

teix procés de 1435 de Pere Pugeriol, el notari de Gandia que casualment es trobava en casa de Climent de Vilanova «per sos afers» (*Ibidem*). ¶⁵¹ Doc. núm. 42.

na, Benipeixcar, el Real, l'Alqueria Nova i l'alqueria d'En Foixet⁵²— envolten la vila, i perquè la potència pròpia del nét del duc Alfons, i casat amb la no menys poderosa i rica Blanca de Navarra, el converteix en el més perillós de tots.⁵³

La donació del ducat que el Magnànim ha fet al seu germà Joan marca una inflexió de les relacions de la vila amb la cavalleria del terme. Els burgesos troben en Joan de Navarra un aliat interessat a retallar també el poder dels senyors menors. I prou que els convé, a mesura que el deute local creix i exacerba les ocasions del conflicte. No és estrany que quan el 1425 el Trastàmara envia el seu procurador Alfonso de Morales a prendre la possessió de la vila i el ducat, Hug no hi comparega, en uns moments, a més, que Joan li pledeja el traspàs del senyoriu, i li reclama enormes compensacions monetàries i les possessions del comtat de Ribagorça. El procurador d'Hug, que sí s'hi ha presentat per a l'acte tan simbòlic, ha rebut la consigna de no retre l'homenatge en primera instància. Hi argüeix que el seu senyor compta amb tota la jurisdicció en les seues alqueries. No és més que una finta per marcar el terreny dels enfrontaments que a bon segur s'aveïnen. Francesc Martorell, el cavaller que el representa, acaba per prestar l'homenatge imperatiu i, doncs, reconeix implícitament la suprema jurisdicció al nou duc.

¿Què li impugna la vila a Hug de Cardona? La possessió i exercici del mer i mixt imperi. Malgrat que la donació de les alqueries de l'horta de Gandia feta per Alfons el Vell contemplava l'alta i baixa jurisdicció, Hug de Cardona ha de prendre possessió del senyoriu sols amb el mixt imperi. El procurador d'Alfons el Magnànim, es nega a lliurar-li l'alta jurisdicció atès que «tot lo mer imperi volgués ésser reservat al dit senyor rey».⁵⁴ És per això que Hug exigeix la restitució de l'alta jurisdicció, no sols pel poder que li confereix tenir-la entre les seues mans sinó també perquè a través seu s'escolen els delictes més greus, és a dir, els que reporten les «calònies» més substancioses. Així que Iucef Albardaner de Benipeixcar perpetra un furt «per lo qual mereixia mort corporal», Hug

¶ ⁵² En una parell d'ocasions l'Alqueria Nova s'identifica amb l'alqueria d'En Foixet, però més sovint apareixen com dues alqueries diferents.

¶ ⁵³ F. GARCIA, «Hòmens de vila» contra cavallers a la Safor del Quatre-cents: les manifestacions d'una crisi?, *Guaita, Revista d'Història i Cultura*, 1, pp. 26-34, 1982. L'aliança tàcita entre la vila i el duc, es palesa en circumloquis i confessions dels mateixos veïns de Gandia. El mercader Guillem Fortuny, requerit el seu testimoni en un plet de 1435 per les peites i contibucions veïnals, diu «que lo mes de jener propassat, vehent e considerant la dita vila que no podia pagar als càrechs de aquella ne y bastarien si solament se haurien

a pagar per los vehins e habitants de la dita [vila] e per los de contribució per les possessions que tenen dins la dita vila, terme e contribució de aquella, ab madur e digest consell qui la dita vila hac dels advocats del senyor rey de Navarra, alibrà e taxà segons atrobà taxat e adlibrat en los libres e capbreus antichs de la dita vila»; mentre que un altre reconeix que en l'afer de la possessió de la meitat de Benipeixcar, «e per menar a exsecució la dita sentència, lo Consell de la dita vila, haüt consell permanent dels advocats del senyor rey de Navarra, prengueren possessió de la dita mitat del dit loch» (doc. núm 133).

i els seus oficials, «tengueren e an tengut aquell secret a la suprema juredicció de la qual era la conexença, e als oficials del dit senyor rey de Navarra. Et, ço que és pus greu, secretament han pres lo moro e composat per lo dit crim, e lo dit noble don Ugo e sos oficials han presa la dita composició e peccúnnia del dit moro o d'altri per ell sens convocar ni dir res als oficials del dit senyor rey de Navarra». En assabentar-se del fet els oficials de Gandia, «decontinent feren pendre lo dit Iucef Albardaner, e per lo procurador fischal, com tots los casos dels moros sien fischals, féu denunciar e denuncià aquell del dit crim e procehí a persecució del dit procés tro a Sunna», que li val una composició de 250 florins.⁵⁵ De res serveix la protesta de Jaume Vidal, el procurador de Cardona, en la sala de la Governació.⁵⁶

La jurisdicció abisma dues concepcions del poder feudal i urbà, però la fiscalitat, una derivació de la capacitat jurisdiccional d'imposar taxes i tributs, és el cavall de batalla permanent. Des de 1425 Gandia no deixa de pressionar Hug de Cardona i tots els senyors propietaris dins els seus termes generals. Les fermes i contrafermes de drets es repeteixen per impagaments i per penyores infligides als vassalls del cavaller. Aquest al·lega que els seus llocs ja paguen al braç militar.⁵⁷ Però, com en la jurisdicció, ha de plegar-se a les demandes ciutadanes, a contracor i amb totes les dilacions possibles. Si per pagar la peita de 1425 tarda dos anys, per a la de 1451 en tarda onze.

Gandia demana tributacions extraordinàries en conjuntures adverses o donatius per al senyor i duc de la vila, però abans mira de consensuar un acord unànime amb els senyors del terme, i així convoca a tots al Consell per carta. El 1435 tracta de convèncer-los que accepten una taxa atenent tant a la «multitud dels càrchs de aquella com per sterelidat dels fruyts e per lo pejorament del temps», ja que «les peytes e altres drets ordinaris no bastaven ne podien bastar a pagar aquells dits càrchs». A Hug el representa el seu batle Bartomeu Torrella, el qual els diu: «Senyors, no·m dóna de parer que aquesta tacha se deja fer ni·s puxa fer, ni y consent tro avant yo aja parlat ab lo advocat o advocats de don Huguo». La ferma de dret que aconsellen els advocats enceta un plet llarg i voluminós, en el qual el protagonisme corre a càrrec dels testimonis, moros i cristians, presentats per les dues parts.⁵⁸

Un any abans la raó de l'enfrontament és pels bovalars que Hug de Cardona pot o no tenir dins els termes de les seues alqueries. La vila li ho nega, el cavaller en postula el dret. Per una vegada decideixen eludir el rigor del tri-

¶⁵⁴ Doc núm. 27. ¶⁵⁵ Una composició certament elevada per a un camperol, que cal sumar a la que ha pagat als oficials d'Hug de Cardona. Els Albardaner són una de les famílies més poderoses de Beniipeixcar. Abdal·là Albardaner el 1434, tres anys després del delictes de Iucef, és

síndic de les aljames de l'horta de Gandia (doc. núm. 91). ¶⁵⁶ Doc núm. 67. ¶⁵⁷ Mahomat Zoroca, de Beniopa, afirma, en efecte, que «ne ha paguat moltes veguades sa part, car lo dit loch de Beniopa paga al dit braç ben vint florins» (doc. núm. 133). ¶⁵⁸ *Ibidem*.

bunal, amb les despeses inevitables, i recórrer a la mediació arbitral. Climent de Vilanova i Gabriel de Riusec, experts en lleis, són els dos jutges escollits. A Hug i als carnissers de les alqueries els permeten tenir tots els caps de bestiar que voldran, però exclusivament dins els límits de les alqueries, sense poder fer-hi bovalar, «attès encara lo encovenient que se'n seguiria, car si tots los lochs e alqueries que són situats o situades dins los térmens generals de la dita vila feyen bovalars seria gran estretura als amprius de la dita vila». Tampoc els bestiaris dels vassalls de Cardona no podran accedir al bovalar de Gandia, mentre que els dels carnissers de la vila sí que podran «péxer sens empediment algú en lo antich bovalar de la dita vila», és a dir, dins les alqueries d'aquell.⁵⁹ La sentència perjudica, una vegada més, els interessos del senyor de Beniopa i del Real. Amb tot, l'arbitració no elimina les raons soterrades del conflicte. L'horta periurbana de Gandia, densament poblada i ocupada pels cereals i la canyamel, té immenses dificultats per a acollir els nombrosos bestiaris que la proveeixen de carn. En aquesta situació les invasions dels sembrats són permanents, com la disputa pel territori susceptible de subministrar pastures. Per això, just un any després del pronunciament de misser Vilanova i misser Riusec, Jaume Vidal, com a procurador i síndic de les aljames de Beniopa, Benipeixcar i el Real, ferma de dret perquè «los justícia, jurats e oficials de la dita vila són entrats dins los dits lochs e térmens de aquells per lançar-ne los dits llurs bestiaris, ço que fer no poden ni deuen com no y hajen, segons dit és, juredicció alguna».⁶⁰

L'any 1438 és crucial en les relacions d'Hug de Cardona amb Gandia, i d'altres cavallers heretats en el terme general de la vila, com Joan Sifre, senyor de Daimús, i Joan de Nàtera, senyor de Xeraco. El 5 de juny, els experts forals Climent de Vilanova i Pere Belluga, comissionats per Joan de Navarra, com a lloctinent general del Magnànim des del 31 de maig de l'any anterior, procedeixen a emetre una sentència que contempla pràcticament tots els punts de controvèrsia que es vénen arrossegant d'ençà del 1425.⁶¹ Hug, doncs, es resisteix a acceptar les resolucions anteriors que perjudicaven els seus interessos i ha apel·lat al rei, d'on deriva la comissió als missers Vilanova i Belluga. A més, les corts del regne, que des de la darrerria de 1436 se celebren a València, són una caixa de ressonància per a les seues reivindicacions, i prou que les fa servir. En qualsevol cas, continua fidel als seus principis d'allargament de les causes, amb l'esperança de fer valer els drets que reivindica com a senyor i cavaller. Fins a quin punt és el seu equip d'advocats l'instigador de les batalles jurídiques, és difícil determinar-ho. Notaris, procuradors i advocats perceben salaris suculents

¶ ⁵⁹ Doc núm. 99. ¶ ⁶⁰ Doc núm. 132. ¶ ⁶¹ El procurador de Pere d'Íxer, senyor de l'Almoïna, tanmateix, insistí que el seu representat «no

era entrevengut en la dita causa jamés e que no y volia tanpoch entrevenir ni fer part» (doc. núm. 153).

mentre parasiten en la cort de la Governació i en la cort local de Gandia. Les actuacions desesperades i escassament afortunades d'Hug de Cardona suggereixen induccions de tots aquests intermediaris.

Els juristes de València confirmen la secessió de Benipeixcar, i per tant la meitat de l'alqueria roman en la «universal e general contribució» de Gandia, si bé declaren que «de temps passat no puxa ésser executada ne forçada contribuir». Irrisòria compensació. Si bé eximeixen Cardona i els altres cavallers, amb els vassalls, de sufragar donatius gratuïts, només serà en el cas que siguin recaptats per via «de compartiment per sou e per lliura», no si són carregades cises i impositcions. Per contra, en els donatius «per causes útils e profitoses a la dita vila e contribució de aquella», són obligats a contribuir sense cap dispensa. Per això confirmen la donació de 500 florins feta a Joan de Navarra com a duc i senyor de Gandia, com «sien stats donats al dit senyor per causa notòriament necessària a la qual los vassalls són tenguts» i rebutgen la ferma de dret presentada pels cavallers. Misser Vilanova i misser Belluga també confirmen la sentència arbitral del bovalar pronunciada quatre anys abans. I si admeten que el justícia de Gandia ha de donar als vassalls de Cardona «les franquees» concedides per Jaume II, és perquè són per a la totalitat del terme del castell de Bairén i de la vila de Gandia i no en exclusiva per als habitants de les alqueries del cavaller.⁶² En conjunt, doncs, el resultat no pot ser més descoratjador per a Hug de Cardona i els altres cavallers que pledegen amb Gandia. Joan de Nàtera, el senyor de Xeraco, expressa a l'instat el seu desacord i decideix apel·lar-hi.⁶³ Hug no tarda a fer el mateix. Vint-i-un anys després la causa encara redola pels viaransys i la casuística dels tribunals.⁶⁴

Com no hi ha res de solucionat de manera definitiva, les ocasions per a les desavinences continuen repetint-se intermitentment. La gestió dels trapigs mou la rivalitat i la competència; l'intent per part de la vila de recaptar una taxa de missatgeries i correus, un morabatí o una cisa revifa el permanent desacord pels impostos,⁶⁵ i fins i tot el debat per una sèquia suscita la discòrdia. Una qüestió tan delicada com la de l'aigua, la distribució i els seus usos, estranyament no havia mogut fins aleshores cap controvèrsia. Sens dubte perquè, situats a la part «jussana» o baixa del riu d'Alcoi, Gandia i les alqueries de Cardona compartien els mateixos problemes de captació de recursos enfront dels hereters situats a la part alta o «sobirana».⁶⁶

¶⁶² Les franqueses es refereixen a les contingudes en el doc. núm. 57. ¶⁶³ La sentència correspon al doc. núm. 153. ¶⁶⁴ *Vid* doc. núm. 277 a propòsit d'una cisa imposada per Gandia en Benipeixcar. ¶⁶⁵ Doc. núm. 196, doc. núm. 255 i doc. núm. 276, respectivament. ¶⁶⁶ Interessos mutus que es reflecteixen en una sentència promulgada el 17 de maig de 1430 per Galceran de Vic, com

a procurador general del duc, sobre la forma de construir l'assut d'en Carròs, on coincidiren, tots dos muntats a cavall, Ausiàs Marc, com a hereter dellà el riu, i Hug de Cardona, com a hereter deçà el riu (doc. núm. 62). La qüestió de les aigües vegeu-la en J. CASTILLO: *Els conflictes de l'aigua a la Safor medieval*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 1997.

Però el 1456 deu ser un any sense pluges a Gandia i la Safor. La sequera propicia els petits furts d'aigua, els desencontres, les hostilitats veïnals. Quan la situació s'agreuja, dels actes espontanis i fraudulents dels llauradors es passa a les iniciatives col·lectives, als actes de força premeditats. Finalment, arribat l'estiu, quan la canyamel requereix recs imprescindibles per a la seua maduració, salten les espurnes del conflicte per raó del mig fil d'aigua de Benipeixcar. La ferma de dret presentada immediatament per Hug de Cardona dona peu a un document extraordinari. El porter tramès per la Governació inventaria un a un els catorze partidors o «almatzems» de la sèquia que naix aigües amunt, a l'assut del Vernissa, i arriba fins a l'Alcodar, l'alqueria que hagué de vendre Hug de Cardona el 1425. Un dels dits partidors subministra set migs fils d'aigua a terres de Gandia i Benipeixcar,⁶⁷ però els vassalls d'Hug de Cardona són denunciats perquè per desviar-ne «en més habundància al dit mig fil de Benipeixcar, hagen novament volgut e atemptat, jatsia clandestinament, tancar e cloure ab pedres o en altra manera lo hu dels dits set migs fils *clandestine* e amagadament». De fet, quan el porter reial hi va a reconèixer els partidors, «encara hi eren los obrers qui fahien la dita clausura, e, vehents lo dit comissari, fogiren e se amagaren, e per fogir prestament lexaren aquí algunes de les ferramentes». Els de Benipeixcar acusen Gandia, no cal dir-ho, d'haver «derrocat e fet derrocar lo dit partidor», bo i «obrint una dent del dit partidor qui stava tancat».⁶⁸ El plet pel mig fil d'aigua deriva en una pugna jurisdiccional entre el governador del regne, que reivindica la potestat d'intervenir-hi i fins i tot arriba a empresonar un dels jurats de la vila, i Gandia, que la vol per al duc i els sequiers nomenats per ella. Quan es produeix l'últim acte de compareixença en la cort de la Governació, el 6 d'octubre d'aquell mateix any de 1456, deu ja haver plogut el suficient com per diluir la tensió i tornar a la normalitat de sempre.⁶⁹

Mai, per consegüent, Hug de Cardona s'ha resignat a la supremacia urbana. D'altres han arribat a acords permanents, que subratllen la seua submissió jurisdiccional, com Ausiàs Marc. Però el nét d'Alfons el Vell hi presenta batalla fins a les últimes conseqüències, aferrat al més mínim ressort foral que els seus

¶⁶⁷ Set dels quals «discorren a ús e ampriu dels habitants de la dita vila e dels hereters de la dita cèquia», i l'altre mig fil és el de Benipeixcar, motiu de la disputa. ¶⁶⁸ Els de Gandia, en canvi, argüeixen que la clausura fou feta per Alfons el Vell, de manera que «en la dita dent fonch mesa una pedra picada faytisça, e perquè fos obra perpètua damunt fonch mesa una gran pedra, la qual sis o set hòmens no la porien alçar e la hun cap de aquella entrava dins lo marge o caxer de la cèquia. E perquè fos pus perpetual, a l'altre cap de la dita gran pedra fonch mesa altra gran losa,

la qual bastava sobre la dita pedra per refermar aquella e ab argamassa fonch fortificada e ligada la dita obra». ¶⁶⁹ Doc. núm. 264. No era, però, la primera vegada que l'aljama de Benipeixcar s'enfrontava amb els jurats de Gandia pel fil d'aigua. El 1418 pretengué disposar de l'aigua sense demanar-la al sequier de la vila. Davant l'oposició de Gandia i el corresponent procés, el duc Alfons el Jove emeté sentència per la qual confirmava la jurisdicció del sequier del Vernissa en el repartiment de les aigües: AHN, *Osuna*, lligall 772-2, carp. 122, núm. 1.

advocats enginyen. Aquí rau en tot cas una de les raons de la debilitat de la cavalleria heretada en terme de Gandia. Mai no és capaç de presentar un front comú. Casdascú fa la guerra pel seu compte i la vila un a un els va derrotant. Hug aguanta l'investida. Joan, el primogènit, hereta el front jurisdiccional, els litigis pendents, l'escomesa de Gandia. I com el seu pare repetirà exactament els mateixos gests i la mateixa estratègia: resistir, fermar de dret, apel·lar, allargar les causes.

EL NEGOCI DEL SUCRE

Sorprèn Hug de Cardona, com sorprèn tota la cavalleria del país, en la seua actitud davant els negocis mercantils i empresarials. Pareixia que un egregi senyor, per les venes del qual corria sang reial, havia de fer fàstics davant les nocions del benefici i la mediació prosaica dels diners. La seua condició reclamava altres ocupacions més honorables, pròpies del qui des dels cinc anys s'havia consagrat a l'ofici de l'espasa. Servir el rei, dirigir la casa i el senyoriu, participar en les sessions solemnes de les corts, preparar les aliances matrimonials de la progenitura, gastar despreocupadament, això era el que s'esperava de qualsevol cavaller. N'hi ha que, com el seu conegut i veí Ausiàs Marc, sis anys major que ell, encara afegien la passió d'escriure, però Hug mai no va ser un home de ploma ni sembla que es deixà mai atraure pels llibres. La prosa d'una de les seues cartes conservades és poc consistent. En canvi, molt més que el senyor de Beniarjó, Hug no gira l'esquena al món de les transaccions, les inversions i el risc. Els temps dels vells feudals, com el dels mateixos ducs de Gandia, han canviat. Ara els cavallers, més urbans que rurals, més cultes que il·letrats, més cortesans que guerrers, coneixen els secrets de les operacions monetàries, no tant com els mercaders, que en són els especialistes, però ja saben moure's en un ambient que sempre els ha resultat estrany i perillós. Al cap i a la fi, s'adonen que amb les formes tradicionals d'ingressos, com també amb les velles formes de gestió senyorial, no n'hi ha prou per al sosteniment del ritme de vida altament dispendiós. Els vaivens de la conjuntura, sacsejada per les visites espaiades de les caresties i els brots pestífers, fan més inestable encara la situació de tota aquesta munió de petits cavallers de rendes territorials i jurisdiccional limitades.

Hug de Cardona es converteix en empresari de la pansa, gràcies a les possessions de la Marina, però res comparat amb les seues implicacions en la canyamel. Els cavallers de la comarca de la Safor troben una alternativa en aquest conreu que, donades les condicions ambientals, en particular el règim de pluges i els cabals regulars dels rius que la travessen, pot prosperar-hi millor que enlloc. La planta arriba de Sicília, junt amb la tecnologia del trapig —un molí

*Í*ndex general

<i>Estudi introductori</i>	9
L'ordit familiar	10
La jurisdicció en dubte	19
El negoci del sucre	28
La llosa del deute	34
La nostra edició	42
<i>Documents</i>	47
<i>Addenda</i>	1165
<i>Índex antroponímic</i>	1185
<i>Índex toponímic</i>	1253